

A Kárpát-medence földrajza

**Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz**

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

A kötet elkészítését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
—•—
Alap

Az e-kötet megjelenését támogatta:

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

Szerkesztette:

Molnár József és Papp Géza

Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász

ETO: 911.2(4-11)
K 22

A kötet egy évtizeddel követi az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott azonos című, a témában készült eddigi legnagyobb szabású összefoglalást. A munka célja nem a nevezett műnél mélyebb és alaposabb elemzés készítése volt, inkább egy olyan összeállítás, amely kisebb terjedelmével és kevésbé szakmai nyelvezetével az érdeklődők szélesebb köre számára jelenthet élvezhető olvasmányt, valamint részévé válhat a térség felsőoktatási intézményeiben oktatott Kárpát-medence földrajza kurzus ajánlott irodalmának.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2022.06.28., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszéke, valamint
Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztő: Molnár József, Papp Géza

Szerzők: Andrik Éva, Bálint Lajos, Berghauer Sándor, Cserniczkó István, Csoma Zoltán, Csorba Péter, Dávid Lóránt Dénes, Dobos Endre, Dövényi Zoltán, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Hadnagy István, Horvát Dániel, Kész Barnabás, Kész Margit, Kocsis Károly, Kohut Erzsébet, Kolozsvári István, Makay Zsuzsanna, Marselek Sándor, Molnár D. István, Molnár Ernő, Molnár Ferenc, Molnár József, Papp Géza, Remenyik Bulcsú, Tátrai Patrik, Vince Tímea, Wéber András

Lektorálta:

Dr. Kiss Tímea (Szegedi Tudományegyetem),
Dr. Pénzes János (Debreceni Egyetem)

Műszaki szerkesztés: Papp Géza
Korrektúra: Sin Edina
Borítóterv: Molnár D. István
A kiadásért felel: Dobos Sándor

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

ISBN 978-615-81834-4-4

© A szerzők, 2022
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

Tartalom

ELŐSZÓ (*Orosz Ildikó*)

1. TERMÉSZETI VISZONYOK

1.1. A Kárpát-medence fogalma, lehatárolása, földrajzi fekvése	(<i>Molnár József</i>)	13
1.2. A Kárpát-medence földtani viszonyainak áttekintése	(<i>Gönczy Sándor</i>)	19
1.2.1. A Kárpát-medencét alkotó földtani egységek kialakulása		20
1.2.2. A medencealakulás, illetve a Kárpátok kialakulásának kezdete		23
1.2.3. A már egységesült medence fejlődése a Kárpátok vonulataival együtt		26
1.2.4. Északnyugati-Kárpátok		29
1.2.5. Északkeleti-Kárpátok		31
1.2.6. Keleti-Kárpátok		34
1.2.7. Déli-Kárpátok		35
1.3. Természetes felszínalakulás a Kárpát-medencében	(<i>Gönczy Sándor</i>)	40
1.3.1. A Duna–Tisza-medence		40
1.3.2. Duna–Morva–Rába-medence		41
1.3.3. Az Erdélyi-medence		42
1.3.4. Északnyugati-Kárpátok		44
1.3.5. Északkeleti-Kárpátok		48
1.3.6. Keleti-Kárpátok		52
1.3.7. Déli-Kárpátok		53
1.3.8. A Bánsági-hegyvidék		54
1.3.9. Erdélyi-szigethegység		55
1.3.10. Dunántúli-középhegység		57
1.4. Ásványi kincsek	(<i>Gönczy Sándor</i>)	60
1.5. Éghajlati sajátosságok	(<i>Hadnagy István</i>)	74
1.5.1. A Kárpát-medence éghajlatának múltja		74
1.5.2. A Kárpát-medence éghajlatát meghatározó tényezők		75
1.5.3. A Kárpát-medence éghajlati körzetei és azok jellemzői		78
1.5.4. Az éghajlati elemek idő- és térbeli változása		84
1.5.4.1. A napsugárzás és napfénytartam		84
1.5.4.2. A levegő hőmérséklete		85
1.5.4.3. A légnyomás és szél		87
1.5.4.4. A felhőzet és a köd		89
1.5.4.5. A légnedvesség és csapadék		90
1.5.4.6. Az időjárási szélsőségek jellemzői		92
1.5.5. A Kárpát-medence éghajlatának várható változása		94
1.6. A Kárpát-medence vízrajza	(<i>Vince Tímea</i>)	99
1.6.1. Folyók		99

1.6.1.1. A Duna vízrendszerének jellemzése	99
1.6.1.2. Folyószabályozás	103
1.6.2. Állóvizek	107
1.6.3. Felszín alatti vizek	111
1.7. A térség élővilága	116
1.7.1. A Kárpát-medence növényföldrajza (<i>Kohut Erzsébet – Andrik Éva</i>)	116
1.7.1.1. A Kárpát-medence természetes növénytakarójának kialakulása	116
1.7.1.2. Növényföldrajzi alapfogalmak	117
1.7.1.3. Flóraelemek	118
1.7.1.4. Bennszülött (endemikus) fajok a Kárpát-medencében	121
1.7.1.5. Reliktumfajok a Kárpát-medencében	122
1.7.1.6. A Kárpát-medence növényföldrajzi felosztása	124
1.7.2. A Kárpát-medence állatföldrajzi jellemzői (<i>Kolozsvári István</i>)	130
1.8. A Kárpát-medence talajai (<i>Dobos Endre – Csoma Zoltán – Molnár Ferenc</i>)	137
1.8.1. A talajok jelentősége a Kárpát-medence népeinek életében	137
1.8.2. A Kárpát-medence talajtakarója	138
1.8.3. A Kárpát-medence talajai	140
1.8.3.1. Histosol (Láptalajok)	140
1.8.3.2. Leptosols, Umbrisols (közethatású talajok)	142
1.8.3.3. Vertisols (duzzadó agyagtalajok)	144
1.8.3.4. Gleysol (réti talajok)	147
1.8.3.5. Chernozems (mezőségi talajok – csernozjomok)	148
1.8.3.6. Calcisols (karbonáttalajok)	150
1.8.3.7. Arenosol (homoktalajok)	152
1.8.3.8. Fluvisols (öntéstalajok, hordaléktalajok)	155
1.8.3.9. Regosols (földes kopár)	157
1.9. Tájszerkezet és tájtervezés (<i>Csorba Péter – Dávid Lóránt Dénes</i>)	159
Bevezetés	159
1.9.1. A tájhatárok megállapítása	159
1.9.2. Tájbeosztás térképek a 2018-ban kiadott Magyarország Nemzeti Atlaszában	160
1.9.2.1. A magasabb rendszertani szintek	162
1.9.2.2. Korábbi nagytájaink helye az új taxonómiai rendszerben	163
1.9.3. A tájak működését, azaz anyag- és energia-háztartását jelző indikátorok	165
1.9.3.1. Tájszintű anyag- és energiaforgalom vizsgálatok	166
1.9.3.2. A táji anyag- és energiaforgalom lehetséges indikátorai	168
1.9.3.3. A javasolt indikátorok összegzése	172
1.9.4. Tájtipizálás	173
1.9.4.1. A tájtipológia rendező elvei	173

1.9.4.2 Kísérletek az egységes európai tájtipizálási rendszer kialakítására	174
1.9.5. A tájtervezés tájföldrajzi alapjai	177
1.9.5.1. A táj tervezésének indokoltsága	178
1.9.5.2. A fenntartható tájak tervezésének előfeltételei	181
1.9.5.3 A funkcionális folt-folyosó-mátrix rendszer kutatásának legfontosabb eredményei	183
1.9.5.4. A tájmetria és a tájtervezés	187
1.10. Környezetvédelem a Kárpát-medencében (<i>Vince Tímea</i>)	191
1.10.1. Környezeti problémák	191
1.10.1.1. A levegő állapota	191
1.10.1.2. A vizek állapota	193
1.10.1.3. A talajok állapota	196
1.10.1.4. Hulladéktermelés és kezelés	197
1.10.2. Természetvédelem	199

2. NÉPESSÉG ÉS TELEPÜLÉSEK

2.1. Demográfiai jellemzők	205
2.1.1. A népesség száma és térbeli eloszlása (<i>Kocsis Károly</i>)	205
2.1.1.1. Az 1950–1990 közötti időszak	205
2.1.1.2. Az 1990 óta eltelt időszak	206
2.1.2. Természetes szaporodás (<i>Kocsis Károly – Bálint Lajos – Makay Zsuzsanna – Wéber András</i>)	209
2.1.2.1. Termékenység	209
2.1.2.2. Életkilátások	210
2.1.2.3. Természetes szaporodás, fogyás	214
2.1.3. Vándorlás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	217
2.2. A népesség összetétele	229
2.2.1. Nem és életkor (<i>Kocsis Károly</i>)	229
2.2.1.1. Nem szerinti összetétel	229
2.2.1.2. Életkor szerinti összetétel	230
2.2.2. Nemzetiség, nyelv (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	233
2.2.3. Vallás (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	239
2.2.4. Iskolázottság (<i>Dövényi Zoltán</i>)	243
2.2.5. Foglalkozás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	248
2.3. Települések (<i>Molnár József – Papp Géza</i>)	254
2.3.1. A településhálózat fejlődése	254
2.3.2. Városálózat	265
2.3.3. Szuburbanizáció, agglomerációk	277
2.3.4. A falusi népesség	281

3. A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGA

3.1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái (<i>Fodor Gyula – Molnár Ernő</i>)	290
3.2. Magyarország gazdaságföldrajza	294
3.2.1. Bevezetés: történeti áttekintés, gazdasági folyamatok és változások Magyarországon a rendszerváltozás után (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	294
3.2.2. A mezőgazdaság általános gazdasági jellemzése (<i>Dávid Lóránt Dénes – Marsелеk Sándor</i>)	297
3.2.2.1. Történeti áttekintés	297
3.2.2.2. Az agrártermelés helyzete	299
3.2.2.3. A (magyarországi) mezőgazdaság szerkezete	301
3.2.2.4. A magyarországi mezőgazdaság földrajza	305
3.2.2.5. A magyarországi mezőgazdaság jövőképe	313
3.2.3. Ipar és építőipar Magyarországon (<i>Molnár Ernő</i>)	315
3.2.3.1. A magyar ipar történelmi távlatokban	315
3.2.3.2. A magyarországi ipar szerkezete	318
3.2.3.3. A magyarországi ipar térbelisége	323
3.2.4. Szolgáltatások földrajza – terciér és kvaterner szektorok köréből, különös tekintettel a gazdasági szolgáltatásokra (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	330
3.2.4.1. A (magyarországi) szolgáltatási szektor átalakulásának keretfeltételei	330
3.2.4.2. A (magyarországi) szolgáltatási szektor szerkezete	334
3.2.4.3. Közlekedés	335
3.2.4.4. Kereskedelem: nagykereskedelem-kiskereskedelem	343
3.2.4.5. Pénzügyi szolgáltatások	344
3.2.4.6. A negyedik (kvaterner) szektor	345
3.2.5. Magyarország turizmusföldrajza (<i>Dávid Lóránt Dénes – Horvát Dániel – Remenyik Bulcsú</i>)	347
3.2.5.1. Magyarország turizmusának főbb statisztikai adatai	347
3.2.5.2. A pandémia hatása Magyarországon a turizmusra 2020-ban	351
3.2.5.3. Magyarország turisztikai desztinációi, térségei	355
3.2.5.4. Magyarország turisztikai termékei	358
3.2.5.5. Magyarország turizmusának jövőképe	360
3.3. A szlovák gazdaság (<i>Fodor Gyula</i>)	363
3.3.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	363
3.3.2. A mezőgazdaság jellemzői	364
3.3.3. Szlovákia ipara	366
3.3.4. Az ország közlekedési infrastruktúrája és szolgáltató szektora	367
3.3.5. Régiók és városok	369
3.3.6. Szlovákia turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	372
3.4. Kárpátalja gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	373

3.4.1. Történeti áttekintés	373
3.4.2. Mezőgazdaság	374
3.4.3. Az ipar sajátosságai Kárpátalján	375
3.4.4. Közlekedés és szolgáltatások	380
3.4.5. Kárpátalja turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	381
3.5. Erdély gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	384
3.5.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	384
3.5.2. A jelenlegi gazdaság általános jellemzése. A mezőgazdaság	385
3.5.3. Erdély ipara	387
3.5.4. Közlekedés és szolgáltatások	389
3.5.5. Regionális áttekintés és gazdasági központok	391
3.5.6. Erdély turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	393
3.6. A Vajdaság gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	395
3.6.1. Történeti áttekintés	395
3.6.2. Mezőgazdaság a Vajdaságban	396
3.6.3. A vajdasági ipar jellemzői	398
3.6.4. A szolgáltató szektor	399
3.6.5. A Vajdaság turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	400
3.7. Pannon-Horvátország gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	401
3.7.1. Történeti áttekintés	401
3.7.2. Pannon-Horvátország mezőgazdasága	402
3.7.3. Az ipar sajátosságai	403
3.7.4. Szolgáltatások Pannon-Horvátország területén	403
3.7.5. Pannon-Horvátország turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	404
3.8. A Muravidék gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	406
3.8.1. Általános tudnivalók	406
3.8.2. A Muravidék mezőgazdasága és ipara	406
3.8.3. Közlekedés és szolgáltatások a Muravidék területén	407
3.8.4. A Muravidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	407
3.9. Az Órvidék gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	409
3.9.1. Általános tudnivalók	409
3.9.2. Mezőgazdaság és ipar az Órvidéken	409
3.9.3. A szolgáltató szektor jellemzői	410
3.9.4. Az Órvidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	410
MELLÉKLET: A Kárpát-medence régióinak gazdasági szempontból fontos települései	414

4. A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPRAJZI SAJÁTOSSÁGAI

4.1. A Kárpát-medence – a hazát kereső népek kohója (<i>Kész Barnabás – Kész Margit</i>)	422
4.1.1. Nemzetiségek a történelmi Magyarország területén	422

4.1.2. Etnikumok (kisebbségek)	423
4.1.2.1. Cigányok (romák)	424
4.1.2.2. A zsidóság	424
4.1.2.3. Kunok és jászok	425
4.2. Néprajzi csoportok, tájak, szigetek (Magyarország határain belül és túl)	
<i>(Kész Barnabás – Kész Margit)</i>	427
4.2.1. Alföld (Nagyalföld)	429
4.2.1.1. Hortobágy	429
4.2.1.2. Hajdúság	429
4.2.1.3. Nagykunság, Kiskunság (és Bugacpuszta)	429
4.2.1.4. Jászság	430
4.2.1.5. Kalocsa és környéke	431
4.2.1.6. Az alföldi városok világa	431
4.2.1.7. Kelet-Magyarország tájai	432
4.2.2. Dunántúl	436
4.2.2.1. Kisalföld: Hanság, Rábaköz, Szigetköz	437
4.2.2.2. Göcsej, Hetés és Órség	437
4.2.2.3. Somogyország, Ormánság és Dráva-szög	438
4.2.2.4. Sárköz és Mezőföld	438
4.2.2.5. Balaton-felvidék és Bakony	439
4.2.3. Felföld (Felvidék)	442
4.2.3.1. A palócok	443
4.2.3.2. A matyók	444
4.2.3.3. Zoboralja	444
4.2.3.4. Mátyusföld	444
4.2.3.5. Csallóköz	444
4.2.3.6. Felvidéki nevezetességek	445
4.2.4. Erdély	448
4.2.4.1. Partium	448
4.2.4.2. A szűkebb értelemben vett Erdély	450
4.2.4.3. Kalotaszeg	451
4.2.4.4. Mezőség	454
4.2.4.5. Torockó	454
4.2.4.6. Székelyföld	455
4.2.4.7. A csángók	459
4.2.5. Kárpátalja	460
4.2.5.1. Az Ungi-Tiszhát	462
4.2.5.2. Nagydobrony egyedisége	464
4.2.5.3. Munkács környéke	465
4.2.5.4. A Beregi-Tiszhát	466
4.2.5.5. A Szernye-mocsár, Tóhát térsége	468
4.2.5.6. Az Ugocsai-Tiszhát	470
4.2.5.7. Egy falunyi Szatmár – Nagypalád	474

4.2.5.8. A Tisza-völgy (Felső-Tisza-vidék)	475
4.2.5.9. Aknaszlatina – a sóra épült település	477
4.2.5.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok	478
4.2.6. Délvidék	482
4.2.6.1. Bácska	482
4.2.6.2. Bánság (Bánát)	486
4.2.6.3. Szlavónia	485
4.2.7. Burgenland (Őrvidék)	486
4.3. Nyelvi hasonlóság és nyelvi változatosság a Kárpát-medencében (<i>Cserniczkó István</i>)	490

2. NÉPESSÉG ÉS TELEPÜLÉSEK

2.1. Demográfiai jellemzők

2.1.1. A népesség száma és térbeli eloszlása

Kocsis Károly

2.1.1.1. Az 1950–1990 közötti időszak

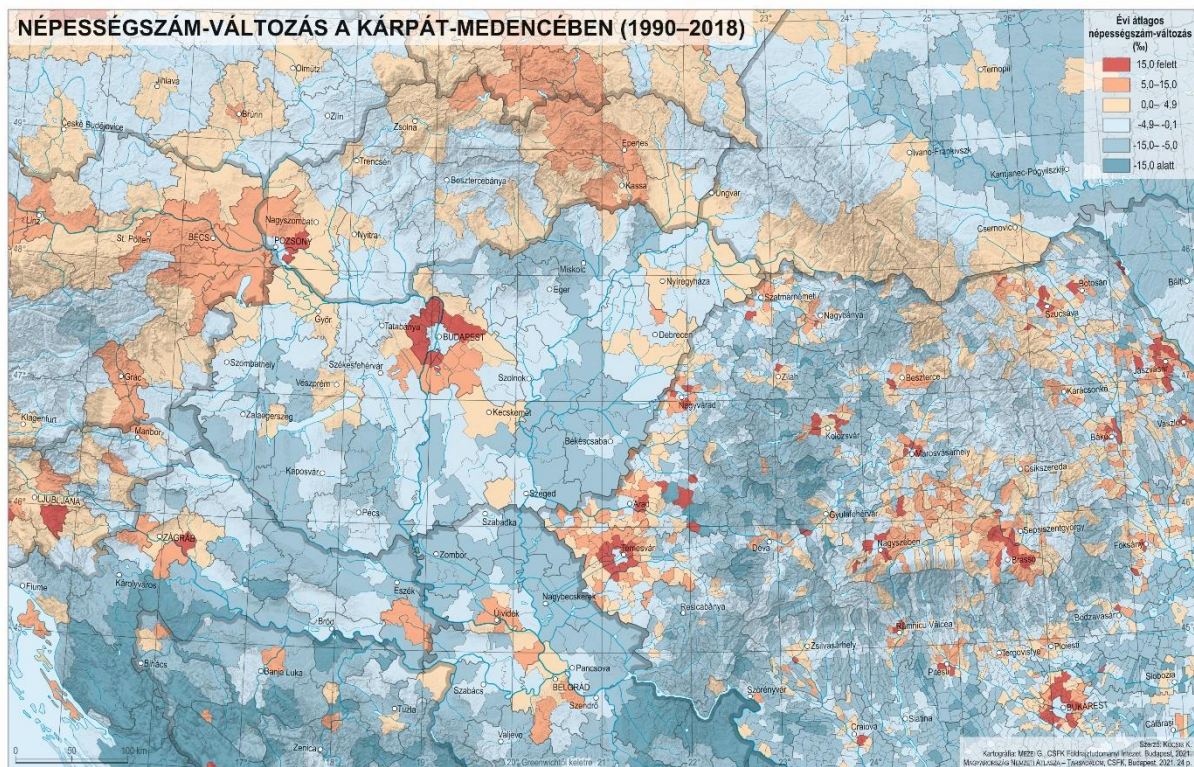
1950-ben a világ népessége 2,5 milliárdra, Európáé csupán 527,7 millióra, a Kárpát-medencéé 23,4 millióra volt tehető. Az 1950 és 1990 közötti évtizedekben a világ népességének száma több mint duplájára, 2,5 milliárdról 5,3 milliárdra (110%-kal) nőtt. Ez idő alatt Európa és a Kárpát-medence lakóinak száma – alapvetően a tovább csökkenő természetes szaporodás miatt – csupán 29%-kal (Európáé 528 millióról 684 millióra) nőtt. A szocializmus évtizedei alatt Magyarország népességszáma még csekélyebb mértékben (12,7%-kal) gyarapodott, hiszen az ország területén 1981-től a halálozások száma már meghaladta az élveszületéseket, ami a korábbi természetes szaporodást természetes fogyássá változtatta. Ezen időszakban a népességszám különösen a magas természetes szaporodás miatt Kárpátalján 55,1%-kal, Szlovákiában 53,2%-kal, a Kárpátokon túlról történt tömeges román betelepítés miatt Erdélyben 43%-kal nőtt. A Kárpát-medencében a népesség száma nagymértékben csupán a legtermékenyebb népességű területeken (pl. az Északnyugati- és az Északkeleti-Kárpátokban: Árvában, Szepesben, Sárosban és Máramarosban) nőtt a természetes szaporodás miatt, egyébként pedig a belső vándorlás állt e folyamat háttérében. Az 1950-es évektől kezdve a régió szocialista országaiban a mezőgazdaság kollektivizálása, az erőltetett iparosítás, az állami beruházások és lakásépítések tömegesen terelték a mezőgazdaságból felszabadult falusi munkaerő-felesleget az újonnan létrehozott (vagy régi) ipari központokba, általában a városokba. Ennek eredményeként a szocialista időszakban a népesség fokozódó mértékű területi koncentrációja volt megfigyelhető, alapvetően a városok és a fővárosi agglomerációk esetében (pl. Budapest, Zágráb, Belgrád). Ez a városodási folyamat esetenként nem csupán szocialista társadalmi célokat szolgált (a jelentős cselekvési autonómiával rendelkező falusi-paraszti társadalom átformálását városi munkássággá), hanem román, szlovák nemzetpolitikai törekvéseket is. Ez abban nyilvánult meg, hogy határozottan törekedtek a II. világháború végéig még nem saját (román, szlovák), hanem magyar (esetenként német) többségű városok mielőbbi etnikai átformálására, iparosítására, migrációs

célponttá változtatására. Ez a törekvés különösen Erdélyben volt látványos, ahol a városok össznépességében a románok arányát 1941–1992 között sikerült 34,2%-ról 75,6%-ra növelni, a magyarokét 47,5%-ról 20,3%-ra csökkenteni. A különösen erőltetett erdélyi román városfejlesztés nem csupán az erdélyi falvak román népességét (a falvak demográfiai elsorvasztását) használta fel erre a célra, hanem a Kárpátokon túlról (Moldvából és Havasalföldről) betelepített 800-900 ezer románt is.

2.1.1.2. Az 1990 óta eltelt időszak

Az elmúlt három évtizedben Földünk jelenlegi (2020-ban) 7,8 milliárdnyi lakosságának növekedési üteme számottevően csökkent a 20. század második feléhez képest, de még így is 46% fölötti volt. Európa ez idő alatt csupán az afroázsiai bevándorlásnak köszönhetően tudta népességének számát némileg (átlagosan mindössze 3,6%-kal) növelni 708 millió főre, mely a világ lakóinak ma már csak 9,1%-át képezi. Ezen időszak alatt a gyorsuló természetes fogyás és vándorlási veszteség miatt a Kárpát-medence népességszáma 7%-kal csökkent. A Kárpát-medence országaiban és nagyobb régióiban is jelentős eltérések figyelhetők meg a népességszám változásában. A nevezett időszakban a még számottevő természetes szaporodás miatt Szlovákiában és Kárpátalján a népesség 3,3%-os, illetve 0,4%-os növekedését rögzítették. Magyarországon a csökkenés mértéke (5,8%) az átlag felett volt. A délszláv háborút követő, 1995. évi (Horvátországból és Boszniából érkező) szerb menekülthullámnak volt köszönhető, hogy a Vajdaság lakosságszáma csupán a régiós átlaghoz hasonló mértékben (7,3%-kal) csökkent. Az alapvetően gazdasági, részben politikai okokkal összefüggő, tömeges kivándorlás és a felgyorsuló természetes fogyás miatt a népesség száma Erdélyben és Horvátországban ebben az időszakban 14-14%-kal csökkent. A természetes szaporodásnak és/vagy vándorlási nyereségnek köszönhető népességszám-növekedés 1990 óta a Kárpát-medence egyre kisebb részén figyelhető meg. Ezen területekhez tartozik a dinamikusan fejlődő bécsi agglomeráció folytatásaként Szlovákia nyugati, a magyar Dunántúl északnyugati pereme, Szlovákiában az északi és keleti területek, Kárpátalja délkeleti fele, Erdélyben a hajdani Szászföld, a nagyvárosok környéke, Szerbiában a Belgrád–Újvidék-agglomeráció, Horvátországban Zágráb és térsége. Az elmúlt két évtizedben a népességszám növekedésének háttérében a természetes szaporodás állt – főként a Kárpátok még mindig kedvező termékenységű népessége által lakott északi és északkeleti részein (Árva, Szepes, Sáros, Máramaros), a nagyvárosi agglomerációkban, illetve a cigány lakosság által leginkább lakott területeken. Az utóbbiak közül kiemelkednek a hajdanában főként a dél-erdélyi szászok és bánági svábok által benépesített települések, ahová a 20. század utolsó évtizedeiben

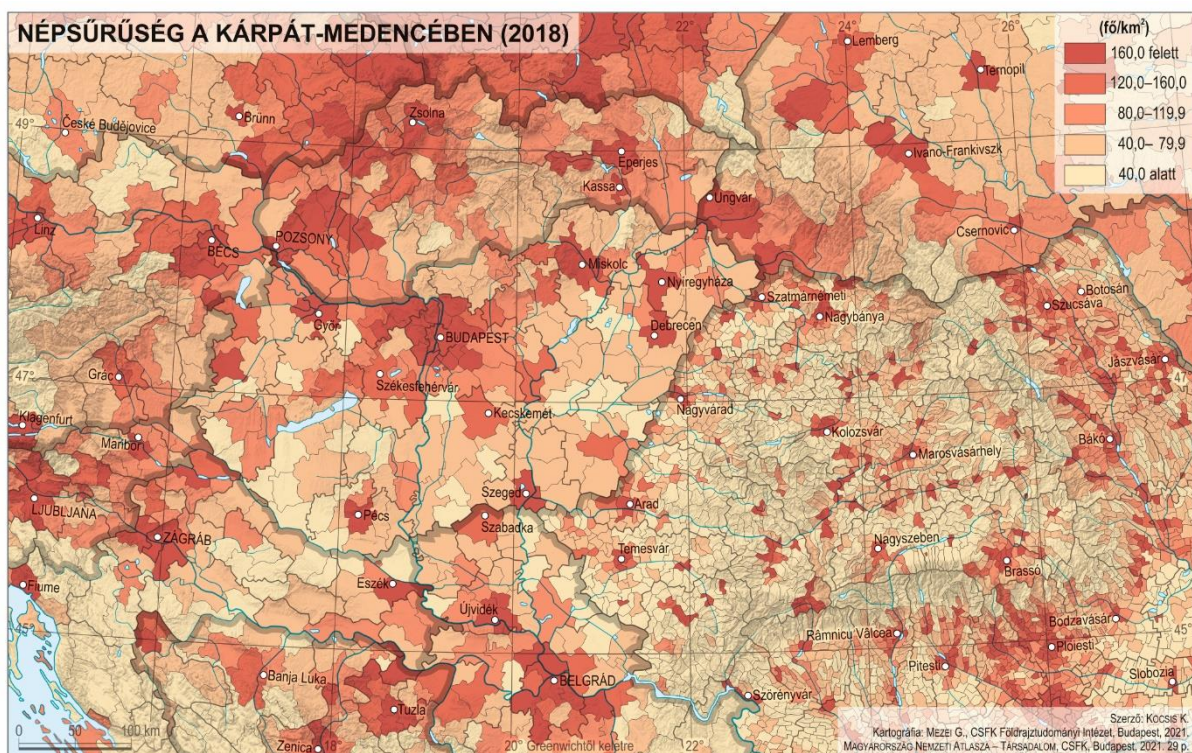
elköltözött német lakosság helyére tömegesen érkeztek magasabb termékenységű cigányok, moldovai és erdélyi románok. Ez a migráció eredményezte azt, hogy ezeken a területeken nem csupán a természetes szaporodás, hanem a jelentős vándorlási nyereség is biztosítja a népesség számának növekedését. Ugyancsak a pozitív vándorlási mérleg növeli a népesség számát több nagyváros agglomerációjában is (pl. Budapest, Pozsony, Kassa, Temesvár, Nagyvárad, Kolozsvár, Nagyszeben, Brassó, Újvidék, Belgrád, Zágráb) (2.1.1.2.1. ábra).

2.1.1.2.1. ábra. Népességszám-változás a Kárpát-medencében (1990–2018)

Jelenleg a Kárpát-medencében egy km²-re átlagosan 88,6, Magyarországon 105 fő jut. A Kárpát-medence országai és régiói közül Szlovákia népsűrűsége (111,3) haladja meg Magyarországét, míg Kárpátaljáé (98,5) kissé alatta marad. A déli területeken ez az érték 80–90 közötti (Vajdaság 86,8, Pannon-Horvátország 85,5, Muravidék 81,6). A korábban magyar, ma osztrák határvidéknek számító Őrvidék egy km²-én ma mindössze 74, a túlnyomórészt a Kárpátokhoz tartozó, hegy- és dombvidéki Erdélyben átlagosan csupán 64,4 lakos él. A Kárpát-medencében a népesség jelentős térbeli koncentrációját tükrözi az a tény is, hogy a régió 17 ezer településének közel 77%-ában a népsűrűség értéke jóval átlag alatti, még a 80 fő/km²-t (minden második településen a 40 fő/km²-t) sem éri el. Az utóbbi, különösen gyér (40 fő/km² alatti) népsűrűség jellemzi az erdélyi települések 63%-át. Régióinkban az egy km²-re jutó lakosok száma különösen magas (160 fölötti) a települések 8,8%-ának területén. Ez a

mutató Kárpátalja és Szlovákia esetében kiemelkedően magas (21,4%, illetve 12,5%). A népsűrűség jelenlegi területi eltéréseit alapvetően a természeti környezet, a történelmi fejlődés, a hajdani szocialista területfejlesztési politika, a földrajzi fekvés, a közlekedésföldrajzi helyzet határozza meg. A legcsekélyebb népsűrűség továbbra is a szórványtelepüléseken, apró- és kistelepülések által borított, hegy- és dombvidéki területeken figyelhető meg. Az átlagot jóval meghaladó népsűrűséget a viszonylag magas termékenységgű népesség lakta északi, északkeleti területeken, a fő- és nagyvárosi agglomerációkban, megyeszékhelyeken, általában az urbanizált térségeken, az alacsonyabb térszíneken, síkvidékeken, hegyközi medencékben, a jelentősebb folyóvölgyekhez igazodó közlekedési folyosók övezetében rögzítettek (2.1.1.2.2. ábra).

2.1.1.2.2. ábra. Népsűrűség a Kárpát-medencében (2018)

Irodalom

1. Breu, J. 1977: Bevölgerungsverteilung (A népesség térbeli eloszlása). In: Atlas der Donauländer, Lieferung 5., Blatt 211. Deuticke, Österreichisches Ost und Südosteuropa Institut, Wien.
2. Breu, J. 1988: Bevölkerungsdichte um 1980 (Népsűrűség 1980). In: Atlas der Donauländer, Lieferung 9., Blatt 212. Deuticke, Österreichisches Ost und Südosteuropa Institut, Wien.
3. Dövényi Z. (főszerk.) 2012: A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1351 o.

4. Kocsis K. – Schweitzer F. (szerk.) 2011: Magyarország térképekben. MTA FKI, Budapest. 248 o.

2.1.2. Természetes szaporodás

Kocsis Károly – Bálint Lajos – Makay Zsuzsanna – Wéber András

2.1.2.1. Termékenység

Az elmúlt 30-40 év során a termékenységi magatartásban, a születések számának meghatározó elemében mélyreható változások következtek be. Az államszocializmus időszakának végére stabilizálódott a korai gyermekvállalás családmódellje, és mind a szándékokban, mind pedig a gyakorlatban általánossá vált a kétgyermekes családnagyság.

A rendszerváltást követő gazdasági és intézményi változások megbontották a kialakult reprodukív rendszert, aminek következtében a Kárpát-medence volt szocialista országaiban megváltoztak a (társadalmi) felnőtté válás és a családalapítás körülményei. Sokan halasztották későbbre gyermekvállalási terveiket, aminek következtében a *teljes termékenységi arányszám*²⁰³ jelentősen csökkent. Így nemcsak később születik az első gyermek, de kevesebb gyermek is születik.

A Kárpát-medence területén a termékenység területi különbségei számottevőek, melyek a történelmi demográfiai örökség és a helyi társadalom szerkezeti (pl. kor, nem, etnikai, vallási, képzettségi) sajátosságai mellett attól is függenek, hogy az adott terület a termékenységi modellváltás melyik fázisában van, illetve mennyiben heverte ki a 2008-as gazdasági világválságot, amely Európa minden országában visszavetette a gyermekvállalási kedvet. A jelenség területi sajátosságainak bemutatására mind a *nyers élveszületési arányszám*,²⁰⁴ mind az *általános termékenységi arányszám*²⁰⁵ alkalmas (2.1.2.1.1. ábra). Jóllehet a termékenységi magatartásról a kettő közül főként az utóbbi segítségével vonhatunk le következtetéseket, mindkét mutató hasonló térbeli mintázatot mutat. Általánosságban megállapítható, hogy a periferikus fekvésű, hátrányos helyzetű, jórészt alacsonyabb iskolai végzettségű, képzettségű, szerény jövedelmű népesség által lakott területeken az átlagnál jóval magasabb a termékenység. Közülük vannak olyanok, ahol ez már történelmi demográfiai örökségként jelentkezik (pl. a Magas-Tátrától az Északkeleti-Kárpátokban Máramarosig húzódó tájak vallásos szlovák, ruszin népessége vagy a magyar Szabolcs görögkatolikus

²⁰³ A teljes termékenységi arányszám azt mutatja meg, hogy milyen lenne a női népesség termékenysége, ha az adott évet jellemző életkor szerinti termékenységi magatartás állandósulna. Tehát mekkora lenne a nők átlagos gyermekszáma, ha egy születési évjárat női népessége élete folyamán úgy vállalna gyermeket, ahogyan az adott év női népessége ténylegesen gyereket vállalt.

²⁰⁴ A legutóbbi évek élveszületéseinek ezer lakosra vetített aránya.

²⁰⁵ Az élveszületések számának a szülőképes korú (15–49 éves) női népességhez viszonyított aránya.

К-22

Географія Карпатського басейну: природа, суспільство, економіка, етнографія. Наукове видання (колективна монографія) / Редактори: Йосип Молнар, Гейзо Папп.

Автори: Єва Андрик, Лайош Балінт, Олександр Бергхауер, Андраш Вебер, Тімео Вінце, Шандор Генці, Іштван Годнодь, Даніел Горват, Лорант Денеш Давід, Ендре Добош, Золтан Довені, Барнабаш Кейс, Маргіт Кейс, Ержебет Когут, Степан Коложварі, Карой Кочіш, Жужанна Макаі, Шандор Маршалек, Ерно Молнар, Йосип Молнар, Федір Молнар, Стефан Молнар Д., Гейзо Папп, Булчу Ременік, Патрік Татраї, Дюло Фодор, Степан Черничко, Золтан Чома, Петер Чорба.

Терміни – Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Будапешт–Берегове, 2022. – 504 с. (угорською мовою)

ISBN 978-615-81834-4-4

Монографія Географія Карпатського басейну вийшла в світ через десятиріччя після видання під такою ж самою назвою найбільш обширної на сьогодні в даній тематиці синтетичної роботи. Мета авторського колективу була не поглибити, деталізувати вищезгаданий аналіз, радше створення видання, яке меншим обсягом та менш фаховою термінологією може зацікавити більш широке коло читачів, а також стати частиною рекомендованої літератури регіональних географічних, краєзнавчих та країнознавчих дисциплін ЗВО.

УДК 911.2(4-11)

Наукове видання
**Географія Карпатського басейну:
природа, суспільство, економіка, етнографія**
Колективна монографія
2022 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці II (протокол № 5 від 28.06.2022).

Підготовлено кафедрою географії та туризму і Видавничим відділом
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II.

Редакційна колегія:
Головний редактор: Йосип Молнар
Відповідальний редактор: Гейзо Папп

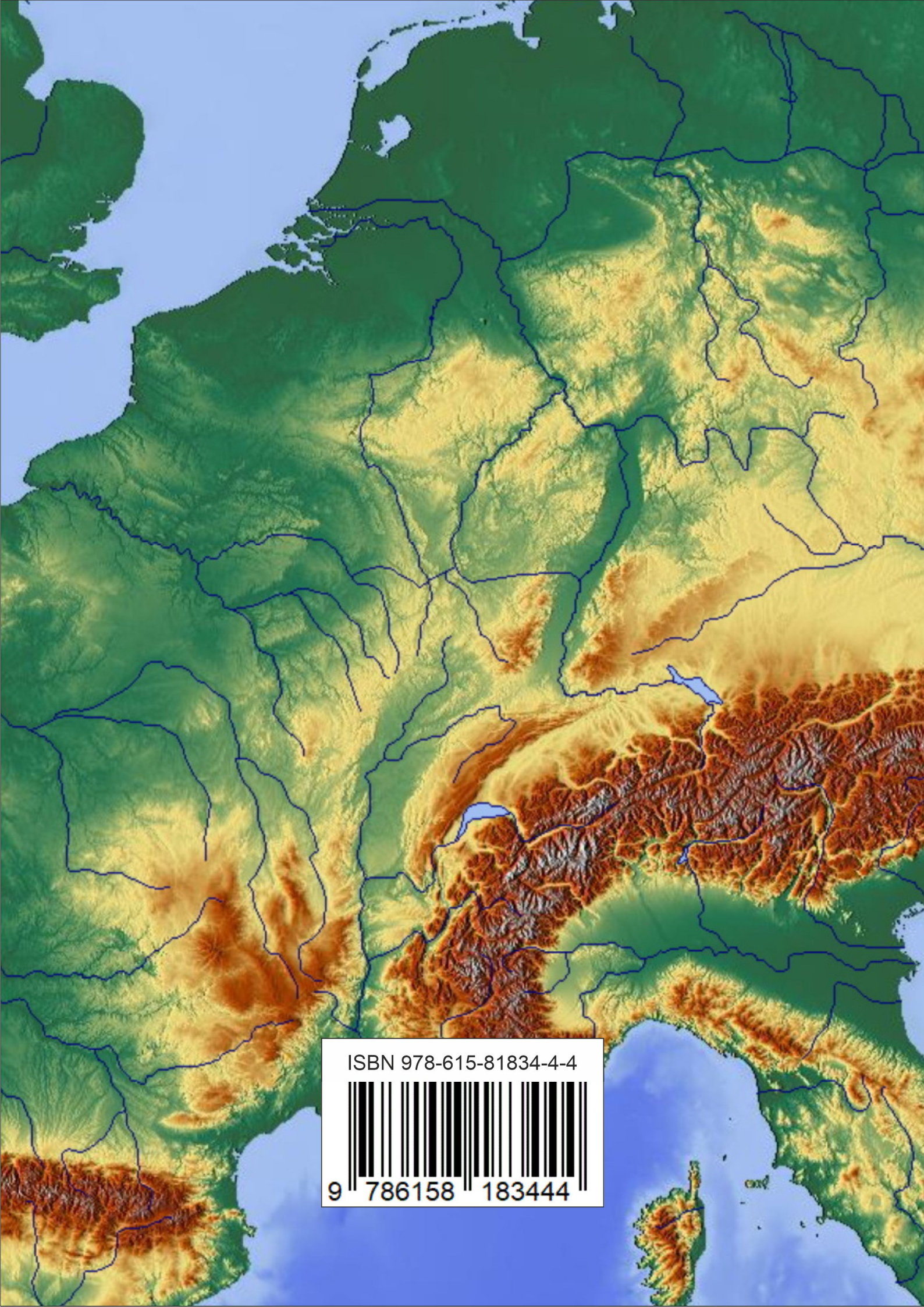
Рецензенти:
Тімеа Кіш, DSc (Сегедський університет, м. Сегед, Угорщина)
Янош Пензеш, PhD (Дебреценський університет, м. Дебрецен, Угорщина)

Технічне редагування та верстка: Гейзо Папп
Коректура: Едіна Шін
Дизайн обкладинки: Стефан Молнар Д.

Відповідальний за випуск: Олександр Добош

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори.

**Видання підготовлене за підтримки Фонду національної співпраці ЗАТ
«Благодійний фонд ім. Габора Бетлена»**

ISBN 978-615-81834-4-4

9 786158 183444